

La recuperació de la memòria

La lluita per la recuperació de la memòria de la Guerra Civil ha de ser objectiu d'unió i no de discòrdia.

El dia 20 de novembre del 2002, coincidint amb el vint-i-setè aniversari de la mort de Franco, més de vint-i-cinc anys després de les primeres eleccions democràtiques de l'estat espanyol, i seixanta-tres anys de la fi de la Guerra Civil, el Congrés dels Diputats espanyol adoptava una resolució insòlita: per unanimitat de totes les formacions polítiques i grups parlamentaris, aprovava una declaració de condemna contra la dictadura franquista i un reconeixement a les víctimes de la Guerra Civil i de la repressió franquista. A la resolució aprovada, entre d'altres qüestions, es deia que "el Congrés reitera que ningú no pot sentir-se legitimat, com va ocórrer en el passat, per utilitzar la violència amb la finalitat d'imposar les seves conviccions polítiques i establir règims totalitaris contraris a la llibertat i a la dignitat de tots els ciutadans, ja que això mereix la condemna i repulsa de la nostra societat democràtica." El reconeixement a les víctimes quedava molt explícit en el paràgraf següent: "El Congrés reafirma un cop més el deure de la nostra societat democràtica de procedir al reconeixement moral de tots els homes i dones que van ser víctimes de la Guerra Civil espanyola, així com de tots aquells que van patir més tard la repressió de la dictadura franquista."

Amb aquesta resolució es preveia que, sense afany de revenja ni de reobrir velles ferides que, altrament, sembla que no s'han acabat de curar del tot, es posaria punt final a iniciatives parlamentàries similars que pretenien apro-

var una de les assignatures pendents des de l'inici de la transició democràtica.

Perquè, efectivament, durant la transició, des del món de la política, es va optar per un pacte de silenci sobre el passat més immediat. Era, just i ras, el preu que les forces democràtiques d'oposició i l'esquerra van haver de pagar des del moment que van acceptar les regles de joc de la reforma política. L'aparell de l'estat franquista havia sobreviscut i s'havia conservat pràcticament intacte en el nou estat que, ara sota el funcionament d'unes normes democràtiques, es construïa. Ningú no va plantejar la necessitat de depurar una policia que estava farcida de torturadors, ni de tocar un exèrcit la cúpula del qual havia fet la Guerra Civil. I els neofeixistes de tot tipus —des dels que reclamaven la "revolució pendiente" joseantoniana fins als neonazis de torn— tenien la mateixa llibertat d'acció que qualsevol altra organització democràtica. Si de seguida va quedar clar que el feixisme espanyol no tindria el seu Nuremberg —i la llei d'amnistia del 1977 va procurar que hi quedés clar—, també va quedar clar que els vençuts en aquella guerra ho continuarien sent encara durant uns quants anys...

La lenta recuperació d'uns drets històrics. I és que va ser molt costós el procés de recuperació —no ja de la memòria, perquè encara la gent tenia por de parlar— d'uns mínims drets d'aquells a qui, durant quaranta anys, se'ls hi havien negat tots. Primer va venir el reconeixement dels militars que havien fet la guerra amb la República. Avançats els anys vuitanta, el nou estat democràtic va concedir una pensió a aquells que podien demostrar —amb el nomenament oficial publicat a la *Gaceta de la República* o al *Diario Oficial del Ministerio de la Guerra* republicà— que havien tingut un càrrec de responsabilitat en l'exèrcit republicà. Pel camí, des de l'any 1977, ens havien anat abandonant molts d'aquells lluitadors que havien defensat les llibertats des de les trinxeres de la República. I es donava la paradoxa que, des de feia molts anys, ciutadans de països estrangers —com és el cas de les tropes mores que

van fer la guerra amb Franco— cobraven sense problemes la seva pensió a costa dels pressupostos de l'estat espanyol.

Encara faltaven, però, aquells que per haver lluitat per la democràcia, durant i després de la guerra, havien patit llargues condemnes de presó. I hom va haver d'esperar fins que la llei dels pressupostos de l'estat dels anys 1990 i 1992 inclogués unes partides destinades a indemnitzacions per alguns supòsits previstos en la llei d'amnistia de l'any 1977 en relació als presos polítics del franquisme. La mesura, certament, va ser molt selectiva i va excloure molta gent que, en un moment o altre, havia anat a raure a camps de concentració, batallons de treballadors o presons. Els derrotats del 1939, en molts casos, podien continuar sentint que la derrota els perseguia fins a la fi dels seus dies.

En un altre front, no menys important i significatiu, hi havia els guerrillers, els maquis, aquells que, una vegada acabada la guerra, van continuar lluitant contra Franco amb les armes a la mà i que, a efectes oficials, continuen essent considerats "bandolers" i delinqüents comuns i se'ls negava tot tipus de reconeixement. En aquest cas, els supervivents de la derrota eren molts menys—ja que molts no havien superat l'anomenat trienni de terror que el franquisme va imposar entre 1947 i 1949—, però no per això el seu requeriment era menys important, just i democràtic.

Tot aquest seguit de reconeixements parcials s'havia produït sota el govern socialista, en un moment que la transició es podia considerar superada amb escreix. A desgrat de tot, però, era clar que els socialistes no volien aixecar la perdiu ni aprofitar la seva majoria parlamentària per trencar un pacte que, tot i ésser tàcit, continuava vigent. Quan l'any 1986 es va commemorar el cinquanta aniversari de l'inici de la guerra, els actes més o menys oficials que es van celebrar foren més aviat tebis i descafeïnats. En alguns aspectes fins i tot semblava que es commemorava un esdeveniment que podia haver succeït feia cinc-cents anys.

La memòria reivindicativa. A la segona meitat dels anys 90—ara ja amb el

Partit Popular al poder— la situació sobre la recuperació de la memòria de la guerra va començar a fer un tomb significatiu. D'entrada perquè van sorgir noves associacions d'àmbit estatal, o en alguns casos regionals, com l'Associació Arxiu, Guerra i Exili o la murciana Asociación Caídos por la Libertad, que es plantejaven recuperar la memòria sobre la Guerra Civil i les conseqüències que havia provocat des d'un aspecte molt més reivindicatiu. Recuperar la memòria implicava, en primer lloc, el coneixement, sense impediments de cap classe, de tota la veritat històrica. Volia dir l'accés lliure a tota mena d'arxius que encara eren inaccessibles als historiadors. Aquest historiador encara recorda la defensa aferrissada que dos representants dels arxius militars feren del dret a preservar l'honor de les per-

Dalt, presoners republicans en un camp de concentració prop de Barcelona. A sota, secció de la Guerra Civil de l'Arxiu Històric Nacional, que té la seva seu a Salamanca. En molts casos resulta extremadament difícil aportar documents oficials que acreditin la repressió patida en temps de postguerra.

EL TEMPS

Dibuix d'Enrique Ortega que representa l'afusellament de diverses militants de les Joventuts Socialistes Unificades. Descobrir les fosses comunes de la Guerra Civil significa una despesa econòmica important, quan encara hi ha supervivents d'aquella etapa històrica als quals se'ls neguen els drets més elementals.

sones en un congrés celebrat a Salamanca la tardor del 1987. Perquè sovint allò amb què sempre es xocava era amb la repressió franquista tant a la guerra, com a la llarga postguerra, plena d'episodis de difícil justificació...

Altrament, existien col·lectius, alguns d'ells constituïts oficialment des de l'inici de la transició, que pressionaven els poders polítics, a través de partits afins, perquè hi hagués una rectificació pública de la política que s'havia anat seguint en relació a la memòria de la guerra i del franquisme. Associacions d'antics presos polítics o d'exguerrillers van començar a trobar un suport que no havien tingut fins aleshores. A vint-i-cinc anys de distància de la mort del dictador semblava que l'alarma políticomilitar que podia haver existit durant la segona meitat dels anys setanta i bona part dels vuitanta estava ja desactivada. Ara, però, es continuaven mantenint no poques prevencions ideològiques. Sota el pretext que era negatiu reobrir velles ferides de la guerra, però tot ignorant la importància que per una societat democràtica posseeix el coneixement de la seva història com a inevitable referent de futur, en repetides oca-

sions la nova majoria del Partit Popular es negava a donar suport a diverses iniciatives parlamentàries que pretenien condemnar explícitament el franquisme o rehabilitar determinats col·lectius encara marginats.

I la iniciativa va començar a plantejar-se en els diversos parlaments autonòmics. Els guerrillers, per exemple, van veure com, el maig del 2000, les Corts Valencianes aprovaven per unanimitat una resolució en la qual el Consell havia d'instar totes les administracions de l'estat a adoptar mesures per un "reconeixement social" de "la lluita per les llibertats" protagonitzada pels guerrillers després de la Guerra Civil. De manera explícita la resolució feia esment als "drets socials i pensions" –inclosa la de viduïtat– que pel període militar de lluita havia de correspondre als guerrillers.

No va ser fins el 16 de maig del 2001 que el Congrés dels Diputats aprovava finalment la resolució unànime que reconeixia la lluita dels guerrillers. Era, però, un mer reconeixement moral que, ara per ara, no ha anat acompanyat de cap mesura compensatòria. El greuge comparatiu amb aquells guerrillers –espanyols i catalans– que havien participat en la resistència a França, que després de la guerra foren considerats uns herois i condecorats i posteriorment gaudiren de la pensió corresponent, era més que evident.

Paral·lelament, el Govern de la Generalitat de Catalunya, l'agost del 2000, aprovava un decret que pretenia resoldre la injustícia històrica comesa per la llei de pressupostos de l'estat del període 1990-1992, i preveia unes indemnitzacions econòmiques als qui havien sofert presó i tenien més de 65 anys.

L'any següent, altres parlaments autonòmics, com per exemple el de Castella i Lleó, aprovaven resolucions similars sempre amb l'objectiu de superar la injustícia comesa per la llei d'amnistia del 1977. No cal dir que, a hores d'ara, molts dels possibles beneficiaris s'havien acomiadat d'aquest món. Tot i així, en el cas de Catalunya, la Generalitat va veure com les expectatives que havia previst se superaven amb escreix i eren molts més dels que havia imagi-

nat aquells que sol·licitaven indemnitzacions. I això que tothom havia de demostrar amb "papers" oficials la seva reclusió, la qual cosa no sempre era fàcil.

Les fosses comunes. Quan la recuperació de la memòria històrica seguia, doncs, per la via del reconeixement ètic i social, l'any 2002 va sortir a la palestra històrica, amb tota la seva intensitat, el tema de l'existència de les fosses comunes. Una associació acabada de constituir, anomenada Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica (ARMH), feia bandera del tema i presentava tot un seguit d'exigències al respecte que deixaven els poders públics sense arguments. El tema, evidentment, no era nou. Des de feia anys particulars i associacions diverses havien exigint que el nou estat democràtic —que cada vegada era menys nou— reconegués explícitament que moltes de les víctimes de la repressió franquista, tant durant la guerra com després, havien estat enterrades en fosses comunes de qualsevol manera. Pedro Camons, un barceloní d'origen extremeny, per exemple, fa anys que es baralla amb l'Ajuntament de Mèrida perquè es rehabiliti i s'aixequi un monument allà on van enterrar el seu pare, juntament amb alguns centenars més de ciutadans republicans de la ciutat extremenya.

Però ara la novetat era que aquesta associació defensava la necessitat d'exhumar els cadàvers i realitzar les proves de DNA per tal d'identificar totes i cadascuna de les restes mortals de les fosses comunes. L'aparició d'alguns familiars de víctimes que tenien la certesa que els seus parents i amics havien estat enterrats en fosses i ara volien recuperar les seves restes, i l'excavació, amb gran acompanyament mediàtic, d'alguna fossa comuna amb el corresponent enterrament en un cementiri catòlic, foren suficients perquè més d'un partit polític es deixés arrossegar per una reivindicació que, tal i com s'està portant a terme, ha d'ésser discutida.

En primer lloc, perquè la identificació a través de les proves de DNA de les restes mortals és extraordinàriament

*Cal ser molt escrupolós
quan es tracta
de la vida i de la mort
de les persones.
La lluita per la
recuperació de
la memòria ha d'ésser,
abans de tot, un objectiu
d'unió i no de discòrdia
entre tots els qui
treballen perquè
en el futur no sigui
possible la repetició
d'episodis històrics
com els d'una
guerra civil
que va causar
la mort de milers
de persones*

complexa i costosa, i només té sentit si es disposa d'un banc de dades de DNA dels presumptes familiars vius. El cost de l'operació és notable, i, com a mínim, és lícit preguntar-se si l'estat —o sigui, tots els contribuents— ha de destinar les despeses per a una operació milionària —de molts milions d'euros— quan encara queden col·lectius vius, directament afectats per les conseqüències de la guerra, a qui encara se'ls neguen els drets més elementals.

En segon lloc, perquè han aparegut també fills, néts o germans d'enterrats en fosses comunes que s'han oposat a tocar les restes dels seus familiars perquè no volien tornar a reviure tot el patiment sofert. I associacions com ara l'Asociación de Familiares y Amigos de la Fosa Común de Oviedo —on hi ha enterrades unes 1.700 víctimes— tenen

una actitud molt clara al respecte. El seu president, Celestino Martínez, ha afirmat explícitament: "No queremos exhumaciones porque pueden provocar enfrentamientos entre los familiares." I únicament defensen aquelles exhumacions a fosses on hi hagi enterrades poques víctimes i en les quals tots els familiars implicats hi estiguin d'acord.

Altrament, fins ara tota la tasca que ha desenvolupat l'ARMH ha vingut acompanyada d'una mena de gran circ mediàtic. Els mitjans de comunicació en general s'han fet ressò de la seva activitat d'una manera desproporcionada —segurament més per una certa morbositat que no per l'interès d'una notícia que era coneguda des de feia molts anys—, molt lluny de la discreció amb què s'ha d'abordar un tema que desperta moltes sensibilitats, i de l'interès humà o fins i tot científic que hom pot tenir sobre la repressió de la guerra.

Finalment, es poden plantejar dubtes respecte a si la recuperació de la memòria històrica s'aconsegueix fent desaparèixer les fosses comunes. Més aviat, sembla que tot al contrari. Descobrir totes les fosses comunes que hi ha, identificar-les, dignificar-les i conservar-les, sembla una bona via de recuperació. Dignificar els morts i recordar-los com a lluitadors per la llibertat, també. Fer les exhumacions en aquells casos que hi hagi l'acord entre els familiars implicats i sempre que es realitzin amb les suficients garanties de rigor humà i científic, per què no? Però, en cap cas, fer desaparèixer les fosses —el seu record ha d'ésser una garantia de futur— ni convertir les exhumacions en objecte de triomf per a ningú. Cal ser molt escrupolós quan es tracta de la vida i de la mort de les persones. La lluita per la recuperació de la memòria ha d'ésser, abans que tot, un objectiu d'unió i no de discòrdia entre tots els qui treballen perquè en el futur no sigui possible la repetició d'episodis històrics com els d'una guerra civil que va causar la mort de milers de persones. Alguns d'aquests milers avui encara romanen enterrats en les fosses comunes, que en cap cas han d'ésser taüts per a la memòria.